

РЕЦЕНЗІЯ

доктора юридичних наук, ст. наук. співробітника, професора
кафедри теорії та історії держави і права Університету «КРОК»

Бикова Олександра Миколайовича

на дисертацію Шевцової Альони Володимирівни

на тему: «Співвідношення права та закону в українській правовій
традиції», подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
у галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»

Актуальність теми дослідження. Шевцової А. В. зумовлена процесами, які відбуваються в правовій сфері сучасної України, зокрема: 1) прагненням українського суспільства побудувати демократичну державу, а цього неможливо досягнути без якнайповнішої реалізації прав і свобод наших громадян. Ця реалізація є водночас і передумовою, і способом ствердження демократичних засад життя. Але вона неможлива без проведення правової реформи, ґрунтованої на національному ціннісно-смысловому змісті, на національній правовій спадщині; 2) людиноцентричною орієнтацією правової політики – ця політика із декларації має трансформуватися в дійсність; 3) здійсненням євроінтеграційних прагнень сучасної України – безперешкодна реалізація прав і свобод українців є одним із шляхів втілення нашої євроінтеграції; 4) в сучасній Україні дуже нагальною є проблема трансформації українського громадянина із декларованого суб'єкта права в реального, повноцінного, зрілого суб'єкта, а це можливо при умові успішного правового реформування, якнайповнішого забезпечення невід'ємних прав та свобод наших громадян; 5) нам, українським правникам і просто громадянам необхідно формувати сучасне правове мислення, яке замінить законницьке, що домінує нажалі до сьогодні.

Окрім цього, варто зазначити також, що проблема співвідношення права та закону в українській правовій традиції належить до малорозроблених в українському правознавстві. Окремі аспекти цієї проблеми українські науковці все ж напрацювали: зокрема, немало зроблено в плані розроблення методології дослідження права і правової традиції; осмислення типів праворозуміння; здійснено дослідження верховенства права, стандартів прав людини; розроблено проблему формування громадянського суспільства та правового реформування в сучасній Україні тощо – цей матеріал авторкою використано при осмисленні обраної теми.

Проте цілісного дисертаційного дослідження теми співвідношення права та закону в руслі української правової традиції поки що зроблено не було. Тому звернення дисертантки з її науковим керівником до цієї проблеми доречне і є їх посильним внеском у заповнення цієї прогалини у нашій юридичній науці і стане належною науковою платформою для наступного поглиблення та осмислення зазначеної проблеми.

Отже, є всі підстави вважати, що обрана Шевцовою А. В. тема дисертаційного дослідження актуальна.

Оцінка методології дослідження. Обґрунтованість наукових положень

дисертації забезпечується застосуванням різних груп сучасних методів та підходів наукового дослідження. Здобуті дисертанткою результати ґрунтуються на комплексному використанні методів наукового пізнання, які в своєму логічному взаємодоповненні дають змогу всебічно розглянути проблему співвідношення права та закону в українській правовій традиції.

Авторкою продумано сформовано методологічне підґрунтя роботи, яким стала сукупність загальнонаукових: методу теоретичного моделювання, методу абстрагування та узагальнення, системно-структурного методу та ін.. та спеціальних методів наукового пізнання, зокрема: історико-правового, формально-догматичного методу, порівняльно-правового тощо.

Успішно були застосовані авторкою світоглядно-філософські підходи: зокрема природно-правовий підхід, аксіологічний, антропологічний, герменевтичний – ці підходи зумовлені предметом дослідження, тому дозволили розкрити тему дисертації глибоко, всебічно, зробити науково коректні висновки та узагальнення.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Роботі Шевцової А. В. властивий системний підхід до предмета дослідження та послідовність обґрунтування запропонованих висновків.

Науковим положенням, висновкам і рекомендаціям, сформульованим авторкою, властиві обґрунтованість, аргументованість та переконливість. Це зумовлено використанням відповідної джерельної бази, великого обсягу наукових джерел, серед яких юридична, філософська та історична класика, монографічна література, нормативно-правові акти тощо. Дослідження Шевцової А. В. носить складний міждисциплінарний характер, тому теоретичну базу складають наукові праці вітчизняних і зарубіжних науковців у галузі теорії права, філософії права, історії права, конституційного права України.

Обґрунтованості положень та висновків посприяла продумана структура дисертаційного дослідження, що логічно вибудована та відповідно змістовно наповнена. Коректно виписаний план дисертації дозволив авторці глибоко та всебічно дослідити різні аспекти теми, виконати поставлені завдання і досягнути поставленої мети дослідження.

Одержані результати є науково обґрунтованими, достовірними та підтверджуються також використанням сучасних методів та підходів дослідження, їх взаємодоповненням.

Використання широкого спектру наукових джерел дало авторці можливість сформулювати власні позиції щодо низки дискусійних теоретичних питань, що, безумовно, підсилює наукову цінність дисертаційної роботи. Ступінь обґрунтованості наукових позицій, висновків та рекомендацій зумовлено належним рівнем володіння авторкою теоретичними знаннями, осмисленим заглибленням у досліджувану проблематику.

Аналіз дисертації Шевцової А. В. та її наукових публікацій, в яких висвітлено результати проведеного дослідження, дає підстави для висновку про

відсутність у роботі положень, що можуть бути витлумачені як порушення академічної доброчесності.

Достовірність і новизна наукових положень і висновків дисертаційного дослідження. Дана робота за характером та змістом розглянутих питань є першим в українській теоретико-правовій науці комплексним дисертаційним дослідженням проблеми співвідношення права та закону в українській правовій традиції. На підставі проведеного дослідження сформульовано низку положень, узагальнень, ідей, висновків, що містять елементи наукової новизни і виносяться на захист.

Зокрема, науково коректно зроблено висновок, що наявність усталеної природно-правової парадигми в українській правовій традиції засвідчує, що дослідження співвідношення права та закону в її межах є цілком підставним, тому авторкою слушно застосовано природно-правовий підхід, який став провідним у дослідженні дисертаційної проблеми.

В дисертації обгрунтовано положення про те, що форма і зміст права традиційно протиставлялися, і це залежало від типу праворозуміння, від правової доктрини. В легістській доктрині форма права відірвана від змісту, вона значно важливіша від змісту, оскільки ототожнюється з державною волею. Будучи пронизаним природно-правовими ідеями та цінностями, сучасне правове мислення, долає протиставлення права та закону, змісту та форми і показує, що право являє собою єдність форми і змісту, які є умовами його буття, і завдяки цій єдності воно отримує свою якісну визначеність.

Авторка послідовно і достатньо переконливо провела ідею, що право княжої України та епохи модерну являло собою «юридизовану мораль», створювану всім суспільством. Проводячи ідею про органічність для українців цієї епохи природно-правової парадигми, вона слушно зауважує, що поряд із нею співіснували окремі фрагментарні прояви елементів законницької доктрини: відрив правового змісту від форми, домінування форми над правовим змістом у вигляді неправових указів, несправедливих договорів, судових рішень, наявність у різних формах права довільно-владного змісту тощо.

В дисертаційній роботі обгрунтовано показано, що по мірі посилення російської колонізації українських земель, законницька парадигма, будучи альтернативою природно-правовій, витісняється російським законодавством, що втілює абсолютну владу царя, форми українського права, юридизовану мораль, природно-правову парадигму. Свавільне окупаційне законодавство починає домінувати в українській правовій реальності, що втрачає ознаки правової і перетворюється на законницьку реальність. Проте, як слушно стверджує авторка, неофіційна українська правова система продовжує співіснувати у пригніченому вигляді поряд із офіційною російською законницькою системою, що засвідчує тяглість української правової традиції з її потужною юснатуралістичною парадигмою.

Дисертанткою з'ясовано, що професори КМА в епоху українського модерну розробляють проблему єдності правової форми та змісту, права та закону, осмислюють критерії правності закону. На прикладі творчості М.

Козачинського, який розробив вчення про правовий закон, показано, що позитивне, право має відображати закладені у природу людини закони її буття, тобто, природного права, а ця відповідність законів природному буттю людини зумовлює їх справедливий зміст. Важливим висновком авторки є твердження про правність як критерій, що втілює правову якість закону, витікає із духовно-культурної природи людського буття. Суть її полягає саме у відповідності змісту закону смислам та цінностям права, природним правам людини.

Дисертантка переконливо обґрунтувала положення про те, що остаточне знищення української державності у XVIII - XIX ст. привело до знищення української правової системи, і запровадження російської та австрійської, ґрунтованих на *законницькій* парадигмі, чужій українцям. Це означало ствердження провідних ідей легістської доктрини: тотожності права та закону; ідеї держави і самодержця як найвищих цінностей; принципу законності як основи відносин органів влади і підданих тощо.

Але, як наголошує авторка, не дивлячись на домінування в Україні законницької доктрини у XVIII - XIX ст., українська природно-правова парадигма як базова в українській правовій традиції, збереглася і розвивалася теоретично: українські мислителі розвивали ідеї єдності права та закону, правового змісту законності, відповідності законів потребам суспільства, загальнолюдським принципам, правовим цінностям, міри примусу та покарання у змісті законів, їх застосування на практиці.

На противагу українським юснатуралістам, доводить авторка, більшість російських вчених-юристів розвивали позиції нормативізму, наголошуючи на верховенстві позитивного (державного) закону, а не права, нехтуючи проблеми загальнолюдських цінностей, прав і свобод людини, заперечуючи саму ідею природного права, проголошуючи закон і самодержавну волю первинними стосовно людини і народу. Безпрецедентне порушення прав людини, агресія проти них в Україні путінської росії нині – це підтвердження цієї людиноненавистницької законницької ідеології та практики, що є для росіян багатовіковою традицією.

Авторка переконливо показала, що мислителями XIX – поч. XX ст. у контексті природно-правової парадигми здійснюється розмежування права та закону, розвивається вчення про позитивне право як штучне, державне явище, на противагу природному праву як духовно-культурному феномену, що створюється самим життям, втілює загальнолюдські цінності як смислові характеристики права, що існує в багатстві національних форм. Саме в руслі цієї доктрини закони діляться на справедливі та несправедливі, правові та неправові. Важливим висновком, напрацьованим юснатуралістами, є положення, що правовим законам має бути підкорена державна влада та всі правовідносини, тобто, ними розроблялася ідея верховенства права.

Дисертантка удосконалила та розвинула окремі ідеї. Зокрема, положення про те, що українцям для ідентифікації себе як європейського народу треба відмовитися від легістської доктрини, бо вона своїми принципами суперечить європейській правовій ідентичності, європейським стандартам права, які є юснатуралістичними. Збагачено ідею про національну правову традицію як

основу правової ідентифікації народу, базову засаду його правового розвитку, нинішнього правового реформування тощо.

Наукове та практичне значення одержаних результатів. Ідеї, узагальнення, висновки, зроблені у дисертаційному дослідженні, можуть бути застосовані:

- у нормотворчій правовій діяльності – для зростання ефективності законодавчої діяльності, вдосконалення розробки концептуальних засад нормативно-правових актів різних рівнів, зближення українського законодавства та законодавства ЄС тощо;

- у правореалізаційній діяльності – для підвищення ефективності правозастосовної діяльності, правового регулювання, правозахисної політики сучасної України;

- в науково-дослідній діяльності та в освітньому процесі – для розвитку та поглиблення зазначеної проблематики; підготовки відповідних спецкурсів, розробки низки теоретичних та практичних аспектів співвідношення права та закону; правового реформування в сучасній Україні, реалізації принципу верховенства права в українській законодавчій та правозастосовній діяльності тощо; при написанні підручників та навчально-методичних матеріалів.

Повнота викладу результатів дисертаційного дослідження в опублікованих працях. Зміст, перелік та кількість публікацій, апробація результатів дисертації відповідають встановленим нормативним вимогам.

Основні положення та висновки дисертації знайшли своє відображення в 12 публікаціях, 4 статті з них вийшли у виданнях, визначених МОН України як фахові, 2 – у науковому періодичному виданні інших держав, 1 – у науковому виданні Scopus, 5 – тези доповідей на науково-практичних конференціях.

Наукові публікації Шевцової А.В. відповідають вимогам п. 8 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою № 44 Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р.

Відповідність дисертації встановленим вимогам. Дисертація Шевцової Альони Володимирівни відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. № 261, та вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44. Оформлення дисертації відповідає вимогам оформлення дисертацій, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40. Порушень академічної доброчесності в дисертації та наукових працях, в яких представлено результати дисертації, не виявлено.

Аналіз дискусійних положень та основні зауваження. Загалом позитивної оцінки заслуговують актуальність, обґрунтованість, достовірність, наукова новизна, науково-теоретичне та практичне значення здійсненого

Шевцовою Альоною Володимирівною дисертаційного дослідження. Проте, поряд із цим, роботі властиві окремі дискусійні моменти та зауваження щодо окремих положень роботи. Зокрема:

1) авторка в підрозділах 3.1 та 3.2 розкриває проблему співвідношення права та закону в домодерний та модерний періоди розвитку української правової традиції. Хотілося б дещо повнішого розкриття особливостей української правової традиції загалом в епоху, напр., модерну. Яким був правовий розвиток України в цей складний час? Які характерні риси українського права спостерігаються в даний період? Проф. П. П. Захарченко в своїй фундаментальній роботі «Історія українського права» добре дослідив в історичному вимірі, як українське право тоді розвивалося. А з позицій теорії права, яким було тогочасне право? Епоху модерну ще називають бароковою. Чи поширюється цей дух бароко на право? Бажано було б прояснити це в роботі більш повніше.

2) В роботі, зокрема в підрозділі 3.4 наголошено, що з позицій природно-правової доктрини права людини мають реально обмежувати державну владу. Думка загалом правильна, але як це зробити в нинішній Україні, де ці права реально так і не стали реальним обмеженням для влади?

3) Авторка слушно акцентує на гуманістичній суті природно-правової парадигми і в теоретичному, і в практичному плані, і наголошує, що в нинішній Україні має зрости роль та значимість принципів права, верховенства права, його стандартів, бо це є стрижневі аспекти національної правової традиції. Що, на думку авторки, заважало до цього часу нашим суб'єктам правозастосування застосовувати принципи права реально, втілювати реально стандарти права? Чому вони так слабо втілюються в життя нині?

4) Хотілося б отримати відповідь на питання, у чому відмінність правових засад юридичного розвитку від законницьких засад? Чи не отримуємо ми негативні наслідки від, наприклад, правозахисної діяльності, якщо не застосуємо принцип законності, а зосередимося на принципі верховенства права?

Висловлені зауваження маю здебільшого уточнюючий характер, заохочують автора до продовження наукових розробок в даному напрямку та не впливають на загальну позитивну оцінку здійсненого дослідження.

Загальний висновок та оцінка дисертації. Дисертація Шевцової Альони Володимирівни на тему: «Співвідношення права та закону в українській правовій традиції» є творчим, самостійним, цілісним, завершеним науковим дослідженням, яке містить висновки та положення, які є новими для теоретико-правової галузі знань, мають наукову та практичну цінність і спрямовані на розв'язання проблемних питань юридичної теорії та практики. Це дозволяє стверджувати про достатній рівень науковості та обґрунтованості, сформульованих автором у дисертації наукових положень, ідей, висновків і рекомендацій.

На підставі ґрунтовного дослідження змістовного виміру дисертаційної роботи можна стверджувати про відсутність порушень вимог академічної доброчесності, вимог до змісту та оформлення дисертаційних робіт. Посилання

на використанні джерела, зроблені у дисертації, оформлено належним чином.

За актуальністю, ступенем наукової новизни, обґрунтованістю, науковою та практичною цінністю здобутих результатів дисертація Шевцової Альони Володимирівни відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам «Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах)», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. № 261, пп. 6, 7, 8 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44.

Отже, на підставі публічного захисту Шевцова Альона Володимирівна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

РЕЦЕНЗЕНТ:

доктор юридичних наук, ст. наук. співробітник,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Університету «КРОК»

 Олександр БИКОВ

підпис  засвідчую
Директор департаменту кадрів Вищого навчального закладу

Університет економіки та права "Крок"

 Олександра ПАЛАНЮК

17 01 20 24 р.